

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

SERIA PSYCHOLOGIA I PEDAGOGIKA NR 262

HORYZONTY PEDAGOGIKI RESOCJALIZACYJNEJ

Księga Jubileuszowa
Profesora Wiesława Ambrozika

REDAKCJA NAUKOWA

Agnieszka Barczykowska
Maciej Muskała

POZNAŃ 2017

Recenzent
dr hab. Anna Fidelus, prof. UKSW

Książka sfinansowana
ze środków Wydziału Studiów Edukacyjnych
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

© Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017

Projekt okładki: Ewa Wąsowska
Redakcja: Izabela Baran
Redakcja techniczna: Elżbieta Rygielska
Łamanie komputerowe: Reginaldo Cammarano

ISBN 978-83-232-3236-0
ISSN 0083-4254

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
UL. FREDRY 10, 61-701 POZNAŃ
www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wyd nauk@amu.edu.pl

Dział Promocji i Sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I Ark. wyd. 36,00. Ark. druk. 33,875 + wklejka

DRUK I OPRAWA: VOLUMINA.PL DANIEL KRZANOWSKI, SZCZECIN, UL. KS. WITOLDA 7-9

READAPTACJA SPOŁECZNA OSÓB WYKOLEJONYCH PRZESTĘPCZO W KONTEKŚCIE STOSOWANIA ALTERNATYWNYCH FORM WSPARCIA NA PRZYKŁADZIE PROGRAMU „TEATR, MAMA I JA”

Profesor Wiesław Ambrozik – Szanowny Jubilat napisał: „Niestety wcześniejsze zachowania przestępcze oraz pobyt w zakładzie zamkniętym nie tylko osłabiają albo wręcz powodują zerwanie więzi społecznych dewianta z jego bezpośrednim otoczeniem, ale często bardzo dotkliwie upośledzają rodzinę przestępcy w wymiarze socjalnym i psychicznym, a także naznaczają środowisko jego nauki, pracy, sąsiedztwo, kręgi towarzyskie itp. Dlatego też odbudowanie więzi z rodziną i podstawowymi kręgami jej otoczenia, czy też skonstruowanie ich od podstaw, musi być traktowane w całym systemie pomocy postpenitencjarnej jako zadanie pierwszoplanowe i najważniejsze, zarówno na etapie przygotowania ex-dewianta do życia na wolności, jak i w początkowej fazie po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej. Kształtowanie tych więzi nie jest jednak łatwe...”.

Niniejszy artykuł prezentuje założenia oraz rezultaty realizacji dwóch edycji innowacyjnego projektu, celem którego jest wsparcie procesu readaptacji społecznej osadzonych kobiet i mężczyzn poprzez wzmocnienie więzi w rodzinie, ze szczególnym uwzględnieniem relacji z ich małoletnimi dziećmi.

Wprowadzenie

Rozważając istotę procesu readaptacji społecznej, dostrzec można, że jest to proces, któremu podlegają wszyscy przestępcy. Dotyczy on zarówno tych jednostek, które podlegają oddziaływaniu systemu resocjalizacji nieletnich, jak i tych

poddanych działaniom stosowanym wobec przestępców dorosłych bez względu na wykorzystane wobec nich środki i formy postępowania resocjalizacyjnego (izolacyjne/probacyjne). Uznaje się bowiem, że wyznacznikiem readaptacji społecznej osób nieprzystosowanych społecznie i wykolejonych przestępczo jest podjęcie przez nich ról zgodnych z oczekiwaniami społecznymi. Ten długi i skomplikowany proces w odniesieniu do osób osadzonych rozpoczyna się z chwilą umieszczenia w zakładzie zamkniętym i jest prowadzony przez cały okres odbywania kary pozbawienia wolności, jednak rezultaty jego przebiegu uzależnione są od wielu czynników, które leżą zarówno po stronie osób skazanych, jak i otoczenia społecznego, do którego wracają, a szczególnie najbliższego środowiska życia – rodziny. Profesjonalne oddziaływania resocjalizacyjne, uruchamianie działań pomocowych przez społeczeństwo, otrzymane wzmocnienie oraz wsparcie w środowisku rodzinnym są niezbędnymi warunkami powodzenia procesu readaptacji. Nieocenione znaczenie mają zatem wszelkie inicjatywy, w tym również te podejmowane w środowisku lokalnym i bazujące na zasobach tzw. kapitału ludzkiego. Zapoznanie czytelnika z jedną z takich koncepcji stało się głównym celem opracowania, które zawiera prezentację założeń, przebiegu oraz rezultatów dwóch edycji programu wspierającego proces readaptacji społecznej osadzonych kobiet i mężczyzn.

Swoje rozważania rozpoczynam od wyjaśnienia podstawowych pojęć podejmowanej problematyki i zależności zachodzących między nimi, a następnie przechodzę do opisu istoty oraz efektów (w kontekście wsparcia w readaptacji społecznej osób osadzonych) realizacji innowacyjnego projektu pn. „Teatr, Mama i Ja” realizowanego przez Teatr Lalki i Aktora „Kubus” w Kielcach we współpracy z dwunastoma partnerami, m.in. Urzędem Miasta Kielce, Aresztem Śledczym w Kielcach oraz Świętokrzyskim Centrum Profilaktyki i Edukacji.

Readaptacja społeczna i jej uwarunkowania

Termin readaptacja społeczna A. Bałandynowicz definiuje jako „ponowne przystosowanie się przestępcy do przestrzegania istniejących w społeczeństwie akceptowanych zasad i norm postępowania [...]”¹. Pojęciami bazowymi, które nieco różnią się od siebie, są: przystosowanie, adaptacja, akomodacja, asymilacja itp. Ich znaczenie wskazuje na stopień zaawansowania procesu identyfikacji jednostki z odpowiednimi grupami społecznymi wraz z podejmowanymi w ich ramach rolami społecznymi². Tego rodzaju percepcja przystosowania społecznego

¹ A. Bałandynowicz, *Readaptacja społeczna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.*, t. 5, Warszawa 2006, s. 63.

² W. Ambrozik, *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunki skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. 2, Warszawa 2008, s. 183.

ma pewne odniesienie do socjalizacji, która rozumiana jest jako dynamiczny proces z niezbędnym zaangażowaniem człowieka, w którym elementarne znaczenie przypisuje się warunkom kreowanym przez określoną społeczność do jego samo-realizacji³. W początkowej fazie życia człowieka socjalizację należy definiować jako spontaniczne „wrastanie” w grupy społeczne, takie jak rodzina czy grupa rówieśnicza itp. Młody człowiek pełni w nich określone role, a wraz z upływem lat i poszerzaniem własnej przestrzeni życiowej dokonuje ich modyfikacji. Proces uspołecznienia charakteryzuje się tym, że w pierwszych etapach rozwoju dziecka, a więc w początkowej fazie uspołecznienia, wszelkie zachowania są odwzorowaniem zachowań przypisanych lub oczekiwanych przez grupę, a dopiero w następnych fazach dokonuje się zmiana koncepcji pełnienia ról, co jest konsekwencją przystosowania się do nowych warunków, systemów społecznych i zachodzących przemian. Zgodnie z zaprezentowanym wywodem przystosowanie społeczne jednostki jest więc początkową fazą socjalizacji⁴. Można też uważać je za efekt prawidłowej socjalizacji człowieka, jego wychowania i kształcenia; jest to także równoległy proces ciągłego dostosowywania się jednostki do wymogów otoczenia (adaptacja, akomodacja) oraz równoległy proces dostosowania otoczenia do jednostki. Rezultatem takich interakcji jest nieustanne równoważenie procesów akomodacyjno-asymilacyjnych. L. Pytka twierdzi, że o człowieku można powiedzieć, iż jest on osobą przystosowaną społecznie, jeśli cechuje go m.in.: otwartość na nowe doświadczenia życiowe, upodobanie do przeżywania pełni życia w każdym momencie, zaufanie do siebie i do drugiego człowieka, ale również do świata, poczucie wewnętrznej swobody, wolności oraz autonomii emocji, myśli i działania, a także zdolność do kreatywności w kontaktach ze światem⁵. E. Bieliński w „przystosowaniu społecznym” dostrzega aspekt normatywny pozwalający wyznaczyć układ odniesienia służący ocenie tego, z jakim rodzajem przystosowania społecznego mamy do czynienia: dobrym vs złym⁶.

Bliskim znaczeniowo terminowi przystosowanie jest określenie adaptacja społeczna. Jest to szerokie pojęcie socjologiczne, któremu początkowo nadawano

³ J. Nikitorowicz, *Socjalizacja*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999, s. 272.

⁴ Warto w tym miejscu poczynić dygresję, że aktywność jednostki nieprzystosowanej społecznie ukierunkowana na zmianę ról w dużej mierze uzależniona jest także od uzyskanych przez nią kompetencji społecznych. Osoby wykolejone przestępczo zwiększają swoje szanse na readaptację, jeśli ich kompetencje wzrastają. Zob. A. Dąbrowska, *Innowacyjne oddziaływania resocjalizacyjne. Autorski model pracy edukacyjno-wychowawczej z nieletnimi*, Warszawa 2014; B. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2011.

⁵ Por. W. Ambroziak, *Readaptacja społeczna...*, s. 183.

⁶ L. Pytka, *Przystosowanie społeczne*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, s. 224.

⁷ E. Bieliński, *Wybrane problemy patologii przystosowania społecznego i pedagogiki resocjalizacyjnej*, cz. 1–2, Bydgoszcz 1989.

kontekst biologiczny (Darwin, Cannon, Selye, Pawłow), a bardziej współczesne koncepcje adaptacji opracowane zostały na gruncie socjobiologii. W publikacjach z obszaru nauk społecznych spotyka się dość często definicję H. Spencera, która wyjaśnia, że adaptacja jest procesem społecznym o charakterze ewolucyjnym. Według tego autora jakość i formy życia społecznego będą rozwijać się w długotrwałym procesie udoskonalania umiejętności społecznych adekwatnych do organizacji życia społecznego⁷. Interesujące stanowisko dotyczące analizowanego zakresu tematycznego prezentuje J. Nuttin w koncepcji samourzeczywistnienia, w której zakłada, że naruszenie równowagi między jednostką a jej światem wynika z tego, że człowiek jest konstruktorem dynamicznych koncepcji siebie oraz świata, co oznacza, iż jesteśmy przystosowani do niego jedynie na tyle, na ile uda nam się ten świat przystosować do własnych, zaplanowanych wyobrażeń. Koncepcja ta zakłada zatem jednoznacznie czynny udział człowieka w kreowaniu otoczenia, w przekształcaniu go⁸.

Reasumując rozważania odnoszące się do adaptacji, można stwierdzić, że jest to proces związany z istnieniem i funkcjonowaniem organizmów, a jednostka ludzka i jej środowisko życia stanowią obszar czy też krąg wzajemnie warunkujących się relacji. B. Grochmal-Bach formułuje tezę, że adaptacja nie będzie miała pełnego wymiaru, jeśli w dowolnym obszarze powiązań jednostki z otoczeniem ujawni się dysonans lub ulegnie destrukcji funkcjonowanie poszczególnych elementów⁹.

Na podstawie tak zarysowanej sieci terminologicznych ustaleń dotyczących podjętej problematyki przechodzę do zaprezentowania kolejnego, wiodącego terminu – re adaptacja społeczna, który pozostaje w ścisłym związku znaczeniowym z pojęciem resocjalizacji. Koherentność ta wynika z faktu, że pierwsze określenie oznacza zmianę przynależności społecznych jednostki i ponownych działań związanych z identyfikacją z nowymi grupami i rolami społecznymi, a więc całokształt aktywności w tym zakresie można uznać za ukoronowanie oddziaływań resocjalizacyjnych. Uprawnia to do wnioskowania, że stan społecznej readaptacji skazanego należy traktować jako miarę skuteczności procesu resocjalizacji. Jeśli zatem u jednostki poddanej działaniom ukierunkowanym na readaptację społeczną ujawniła się aktywność uczenia się, kanalizacji, identyfikacji i internalizacji ról zgodnych z oczekiwaniami społecznymi, to oznacza to, że doszło do włączenia jej w zupełnie nowe struktury i stosunki społeczne¹⁰. W literaturze przedmiotu wskazuje się na kilka czynników zaburzających efektywność analizowanego procesu. Spośród nich wyróżnia się trzy podstawowe: poziom wykojenia, stygmatyzację,

⁷ H. Spencer, *Zasady socjologii*, Warszawa 1999.

⁸ J. Nuttin, *Przystosowanie a motywacja człowieka*, „Psychologia Wychowawcza” 1966, nr 3, s. 239–240.

⁹ B. Grochmal-Bach, *Wychowanie i terapia w rewalidacji dzieci i młodzieży*, Kraków 2001.

¹⁰ Por. C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971.

a także dewiacyjną tożsamość rozwijającą się w rezultacie „zadomowienia” w środowisku społecznie destruktywnym i w jego podkulturze¹¹. Przygotowywanie skazanego przebywającego w zakładzie karnym do uczestnictwa w życiu społecznym musi więc odbywać się przez cały okres trwania kary, od początku uruchomienia działań resocjalizacyjnych. Należy jednak zwrócić uwagę na pewien paradoks: „im dłużej osadzony będzie izolowany od otoczenia społecznego i podstawowych środowisk społecznego uczestnictwa, tym bardziej będzie pozostawał w sprzeczności z istotą readaptacji [...]”¹².

Z punktu widzenia procesu readaptacji społecznej osadzonych ważne jest, aby wykorzystywać wszelkie nowatorskie rozwiązania, które stwarzają szansę na powodzenie działań ukierunkowanych na skuteczną wtórną socjalizację osób odbywających karę pozbawienia wolności i włączenie ich w rytm życia społecznego, w tym rodzinnego. Do takich działań zachęca Profesor Wiesław Ambrozik w swoich naukowych publikacjach.

Jedną z takich prób jest uczestnictwo osadzonych w projekcie „Teatr, Mama i Ja” realizowanym przez Teatr Lalki i Aktora „Kubus” w Kielcach. Udział osób skazanych w programie nie rozwiąże wszystkich problemów towarzyszących procesowi readaptacji społecznej, bez wątpienia jednak przyczyni się do osłabienia trudności w przystosowaniu do życia na wolności, odbuduje lub wzmocni więzi ze współmałżonkiem/partnerem, a co najważniejsze – z dzieckiem. Opuszczenie instytucji penitencjarnej po odbyciu kary i ponowne wkomponowanie się w funkcjonowanie środowiska rodzinnego będzie miało też bardziej harmonijny przebieg, a w konsekwencji zostanie wzmocniony proces działań readaptacyjnych eksprzestępcy.

Działania na rzecz readaptacji społecznej skazanych na przykładzie programu „Teatr, Mama i Ja”¹³

Projekt finansowany jest ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Autorami koncepcji są: zastępca dyrektora Teatru Lalki i Aktora „Kubus” w Kielcach pani Joanna Kowalska oraz pracownik Aresztu Śledczego w Kielcach mjr Andrzej Chrobot. Pomysł na zorganizowanie działań wspomagających readaptację społeczną skazanych powstał spontanicznie, w czasie zwiedzania przez panią dyrektor oddziału kobiecego aresztu śledczego. Wstępnie to właśnie wyłącznie dla osadzonych tam kobiet i dla ich dzieci były zaplanowane działania projektowe.

¹¹ B. Urban, *Wzmocnienie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych 2004, t. 57.

¹² W. Ambrozik, *Readaptacja społeczna...*, s. 184-185.

¹³ Przy opisie projektu korzystałam z opracowań przygotowanych przez Katarzynę Śmiłowską i Joannę Kowalską.

Okazało się bowiem, że na oddziale przebywa dość duży odsetek młodych kobiet do trzydziestego roku życia, z których ponad połowa to matki. Większość ich małoletnich dzieci wychowuje się w rodzinach zastępczych, którymi są dziadkowie, ciocie, wujkowie, a także w zawodowych rodzinach zastępczych lub w domach dziecka. Najmłodsze dzieci nie mają wiedzy o swoich biologicznych matkach, o ich miejscu pobytu. Dość często zataja się przed nimi prawdę, wyjaśniając niezgodnie z faktem, że matki są np. migrantkami zarobkowymi. Czasami rodziny zastępcze ograniczają kontakt matek z dziećmi, wymierzając w ten sposób dodatkową karę za spowodowanie stygmatyzacji. Zdarza się też, że osadzone kobiety samodzielnie decydują o zaniechaniu spotkań z potomstwem na terenie placówki resocjalizacyjnej, chcąc tym samym ochronić dzieci i siebie przed emocjonalnym dyskomfortem. Przytoczony stan sytuacji prawno-rodzinnej kobiet uniemożliwił realizację założenia polegającego na wyłącznym ich udziale i tym samym podjęto decyzję o włączeniu do programu mężczyzn z tej samej placówki resocjalizacyjnej.

Cele projektu

„Teatr, Mama i Ja” jest innowacyjnym przedsięwzięciem, które bazuje na nowatorskich działaniach edukacyjno-animacyjnych, które stymulują kreatywność i aktywizują twórczo grupę osób pozostających poza obiegiem życia społecznego i kulturalnego. Zaplanowane zadania przyczyniają się pośrednio do osiągnięcia następujących celów:

- rekonstruowania i/lub wzmacniania więzi rodzinnych w czasie rozłąki spowodowanej odbywaniem kary więzienia przez matki lub ojców;
- kształtowania u osób osadzonych poczucia odpowiedzialności, inicjatywy i samodzielności (np. poprzez współpracę z animatorami oraz z pozostałymi uczestnikami programu);
- kreowania potrzeb uczestnictwa w kulturze oraz gotowości do podejmowania działań o charakterze kulturalno-artystycznym (w roli uczestnika i twórcy);
- wypracowania poczucia własnej wartości poprzez działania zmieniające samoocenę na bardziej adekwatną (np. poprzez odkrywanie nowych umiejętności, talentów);
- inspirowania pracowników służby więziennej do tworzenia programów terapeutycznych i readaptacyjnych z wykorzystaniem edukacji kulturalnej;
- pozyskania nowych kompetencji przez animatorów Teatru Lalki i Aktora „Kubuś” w zakresie działań arteterapeutycznych;
- harmonijnego przygotowania uczestników do życia w środowisku otwartym (np. poprzez uczestniczenie w życiu kulturalnym miasta, korzystanie samodzielnie – bez strażnika – z komunikacji miejskiej).

Istotnym dla procesu readaptacji społecznej walorem programu jest realizacja zadań poza placówką penitencjarną. Dzięki temu skazani mają szansę przygotować się do życia na wolności oraz mogą w przyjaznej przestrzeni podejmować działania zmierzające do umacniania bądź odbudowywania relacji ze swoimi dziećmi, partnerami, współmałżonkami czy innymi członkami rodziny.

Procedura rekrutacji uczestników

Proces rekrutacji do projektu podlegał specyficznej procedurze. Założono, że ze względów formalnych (takich jak zwolnienie warunkowe, objęcie uczestnika Systemem Dozoru Elektronicznego, zmiana miejsca odbywania kary, wypadki losowe) liczba uczestników może ulec zmianie, powinna jednak mieścić się w następujących przedziałach: 5–7 osób osadzonych, 10–16 dzieci, 5–7 opiekunów. Ostatecznie grupę uczestników stanowiły 34 osoby, tj. 7 osadzonych (4 kobiety, 3 mężczyźni), 15 dzieci (własne lub zamieszkujące we wspólnym gospodarstwie domowym z osobą skazaną) oraz 12 opiekunów. Osadzeni zakwalifikowani do udziału zostali zobligowani do podpisania deklaracji uczestnictwa, która zapewniała im prawo do udziału w projekcie nawet w sytuacji warunkowego zwolnienia; na przestrzeni jednego roku taka sytuacja miała miejsce trzykrotnie – skorzystały z niej dwie osoby.

Charakterystyka uczestników: odbiorcy bezpośredni i pośredni

Uczestników projektu podzielono na dwie grupy globalne. Do pierwszej z nich, tj. odbiorców bezpośrednich, należeli małoletni w wieku 1–13 lat z terenu województwa świętokrzyskiego i małopolskiego, wychowujący się w rodzinach niepełnych. Ich kontakt z osadzonym rodzicem był mocno ograniczony lub nie istniał z powodu odległego miejsca zamieszkania i sytuacji finansowej, a także ogólnej kondycji rodziny. Do drugiej grupy należały dzieci w wieku 11–13 lat, które wychowywały się w rodzinach pełnych, a osoba odbywająca karę pozbawienia wolności była ich bliskim krewnym zamieszkującym przed uwięzieniem wspólne gospodarstwo domowe. Uczestnicy obydwu zbiorowości okazali się jednostkami o niskiej samoocenie, małym poczuciu własnej wartości, dużych deficytach zaufania do bliskich, przekonaniu o braku akceptacji wśród rówieśników i dorosłych osób znaczących. Udział w projekcie miał pozwolić im na wyjście z roli dziecka z rodziny patologicznej, naznaczonej, i wejście w rolę osoby akceptowanej społecznie: twórcy i odbiorcy kultury. Trzecią grupę stanowili specyficzni uczestnicy; tworzyli oni zbiorowość określaną w projektach jako wartość dodana. Byli

nimi małoletni w wieku 11–13 lat, którzy wychowywali się w rodzinach pełnych, nie byli spokrewnieni z osobami skazanymi, a ich uczestnictwo w projekcie było spowodowane faktem, że rodzice pracowali jako wychowawcy w Areszcie Śledczym. Ponieważ działania projektowe odbywały się na terenie teatru, w niedziele, dzieci te wyraziły chęć uczestniczenia wraz ze swoim rodzicem w opisywanym przedsięwzięciu.

Dorosłymi odbiorcami bezpośrednimi były kobiety w wieku 27–43 lata, osoby odbywające karę izolacji więziennej w Areszcie Śledczym w Kielcach, posiadające stabilną sytuację prawną (brak czynności procesowych, także w odniesieniu do przepisów prawa rodzinnego – nie są pozbawione praw rodzicielskich). Kobiety te były matkami od jednego do trójki dzieci, miały głównie wykształcenie podstawowe, niskie poczucie wartości, odznaczały się słabą motywacją do podejmowania jakichkolwiek inicjatyw, ale były zdyscyplinowane – stąd ich udział w projekcie. Uczestniczki występowały w nowej roli społecznej – osób odbywających karę pozbawienia wolności, przestępcy, człowieka nieakceptowanego społecznie i narażonego na marginalizację i wykluczenie. Ich więzi z dziećmi były dość nadwątłone ze względu na warunki, w jakich przebiegają widzenia. Udział w projekcie miał im dać szansę na wejście w nowe, akceptowane społecznie role: matki, twórcy i odbiorcy kultury.

Drugą grupę dorosłych odbiorców stanowili mężczyźni z tej samej placówki resocjalizacyjnej. Byli nimi skazani zróżnicowani pod względem wieku (27–65 lat), pochodzenia, zamieszkania, warunków bytowych, doświadczeń. Ich kontakt z najbliższymi właściwie można uznać za nieistniejący, a wynika to głównie z odległego miejsca zamieszkania, złej sytuacji finansowej, regulaminu widzeń. Sytuacja życiowa spowodowała ich wejście w rolę przestępcy, a więc osoby nieakceptowanej społecznie, defaworyzowanej, zagrożonej marginalizacją i wykluczeniem, a ponadto odznaczającej się niską motywacją, nieadekwatną samooceną, brakiem lub niskimi kwalifikacjami zawodowymi. Ich udział w projekcie miał pozwolić na wejście w nowe role: ojca, męża, dziadka oraz odbiorcy i współtwórcy kultury.

Kolejną grupę odbiorców stanowili pracownicy służby więziennej: osoby zróżnicowane pod względem: wieku (30–35 lat), doświadczenia zawodowego i sytuacji rodzinnej. Były to dwie kobiety i sześciu mężczyzn, którzy należą do tzw. grupy dyspozycyjnej, umundurowanej, posiadającej własną strukturę organizacyjną. Powołani są do realizowania zadań w zakresie wykonywania tymczasowego aresztowania, kar pozbawienia wolności oraz środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności. Ich autorytarny styl kierowania wynika z paramilitarnego charakteru organizacji, co przekłada się na styl pracy między funkcjonariuszami oraz na relacje z osadzonymi. Jest to grupa zawodowa narażona w wysokim stopniu na stres i wypalenie zawodowe. Udział w projekcie dał im szansę na spojrzenie na skazanych z innej perspektywy: matki/ojca cechujących się akcep-

towanymi społecznie zachowaniami w stosunku do własnych dzieci i członków rodziny, a także odznaczających się m.in. talentami plastycznymi, muzycznymi czy organizacyjnymi.

Drugą grupę globalną, czyli odbiorców pośrednich, tworzyli: społeczność lokalna oraz osoby z terenu kraju o zróżnicowanych profesjach, twórcy, animatorzy, pedagodzy, terapeuci, psycholodzy, przedstawiciele świata nauki, pracownicy Aresztu Śledczego w Kielcach, władze lokalne i krajowe, media, działacze społeczno-kulturalni, przedsiębiorcy, instytucje lokalne, samorządowe i rządowe.

Rodzaj zaplanowanych działań

Założono dziewięć spotkań, które odbywały się na terenie Teatru Lalki i Aktora „Kubuś” z częstotliwością: jedno spotkanie na miesiąc po cztery godziny zegarowe¹⁴. Pierwsze spotkanie miało charakter integracyjny i polegało na wspólnym uczestniczeniu w spektaklu pt. *Dziadki, dziatki* oraz na zapoznaniu się z funkcjonowaniem teatru. Wszyscy uczestnicy mieli możliwość zaznajomienia się z pracą aktorów, zwiedzania pomieszczeń technicznych, sceny, a także zapoznania się z osobami-trenerami wyznaczonymi do prowadzenia warsztatów. Swobodna atmosfera, przyjazne relacje z organizatorami przedsięwzięcia, obecność osób bliskich skazanym – to wszystko stanowiło elementy służące budowaniu lub umacnianiu więzi, sprzyjało procesowi przekształcania się ról pełnionych w społeczeństwie, wpływało na zmianę samooceny, a w konsekwencji stanowiło początek działań o charakterze przystosowania się do warunków wolnościowych. Zasada przyjaznego klimatu była utrzymywana przez cały czas trwania projektu. Program warsztatów był bardzo starannie przygotowany przez doświadczonych animatorów, pracowników służby więziennej (wychowawcy działu penitencjarnego oraz zespół psychologów ze Świętokrzyskiego Centrum Profilaktyki i Edukacji).

Zajęcia grupowe oparte zostały na metaforach (techniki dramowe, metody pedagogiki zabawy, trening twórczości, techniki arteterapeutyczne), gdyż uznano je za bardziej korzystne dla tej grupy odbiorców w kontekście zaplanowanych rezultatów. Zastosowane techniki przyczyniły się z jednej strony do ujawnienia lub umocnienia istniejących, pozytywnych cech charakteru, z drugiej zaś posłużyły ukształtowaniu umiejętności koncentracji i koordynacji wzrokowo-słuchowej, które są niezbędne w procesie efektywnego uczenia się, ale również przyczyniają się do wypracowania umiejętności wytrwałego zmierzania do celu. Zajęcia odbywały się w niewielkich grupach, do piętnastu osób, co stwarzało możliwość indywidualnej pracy z każdym uczestnikiem, a także efektywne wykorzystanie wspólnie spędza-

¹⁴ Zob. informacje o projekcie na stronie Teatru Lalki i Aktora „Kubuś”, <http://www.teatrklub.pl/galeria/warsztaty> (dostęp: 3.07.2017).

nego czasu. Zadbano też o to, aby takie wydarzenia jak spektakle i warsztaty oraz wykorzystane metody pracy uwzględniały wiek, poziom wykształcenia, osobiste doświadczenia, a przede wszystkim oczekiwania uczestników. Zajęcia miały charakter interdyscyplinarny, były oparte na wielokanałowym przekazie i odbiorze informacji. Wykorzystano trzy kanały sensoryczne: wzrokowy (obraz, grafika, zdjęcie, spektakl teatralny, operowanie barwami), słuchowy (dźwięk, muzyka, głos, dyskusja) oraz kinestetyczny (zabawy ruchowe, rytm, dotyk, gest). Warsztaty zostały tak zorganizowane, aby cechowały się walorem zabawowym, ale też powodowały wzmocnienie poczucia własnej wartości uczestników, rozwijały ekspresję własnego ciała, pozwalały na upust emocji poprzez kierowanie nimi i rozładowanie, odreagowanie agresji, a także uczyły pozytywnej komunikacji z drugim człowiekiem, budowały atmosferę zaufania i bezpieczeństwa.

Każde z dziewięciu spotkań było podzielone na dwie części, z których pierwsza odbywała się w pracowni plastycznej, gdzie uczestnicy kierowani przez animatorów wykonywali prace zadane przez trenerów. Były to działania zarówno indywidualne, jak i grupowe – rodzinne. Dawały one okazję do niewerbalnego wyrażania emocji skierowanych do poszczególnych członków rodziny; przyczyniały się do zacieśniania więzi. Drugą część spotkania odbywała się w formie warsztatów ruchowych, zabaw integracyjnych i dramowych, improwizacji, treningów twórczości. Zasadniczy cel koncentrował się na poszukiwaniu efektywnych sposobów radzenia sobie z trudnymi emocjami, tj. złością, smutkiem, gniewem, poczuciem wstydu. Oprócz wymienionych działań w kolejnej edycji programu wprowadzono dodatkowo warsztaty kulinarne.

Istotnym elementem w trakcie każdego comiesięcznego spotkania była trzydziestominutowa przerwa obiadowa. Był to czas wyłącznie dla rodzin, dający im możliwość porozmawiania o ważnych kwestiach domowych. Wychowawcy mieli natomiast szansę obserwowania relacji rodzinnych, co dało podstawę do wymiany opinii na temat skazanych i określenia pewnych wytycznych dotyczących dalszego procesu resocjalizacji, a także ujawnionych postępów w tym zakresie. Przerwa na posiłek stała się też okazją do bliższego poznania się i nawiązania relacji pomiędzy rodzinami.

Efekty i prognozy

Projekt trwał dwa lata i składał się z dwóch edycji trwających po dziewięć miesięcy. Oprócz zaplanowanych, standardowych badań ewaluacyjnych stwierdzających osiągnięcie założonych celów nie prowadzono badań naukowych na szerszą skalę.

Do najbardziej wymiernych rezultatów zaliczono:

– uwzględnienie przez sąd faktu uczestniczenia jednej ze skazanych w dwóch edycjach programu (w latach 2015 i 2016) i skrócenie kary pozbawienia wolności

o dziesięć miesięcy; kobieta mieszka obecnie z rodziną i wychowuje syna, podjęła też zatrudnienie;

- opracowanie nowatorskiego w skali kraju, systemowego, opartego na edukacji kulturalnej programu readaptacji społecznej skierowanego do osób osadzonych i ich rodzin;

- wzrost kompetencji rodzicielskich uczestników, wzmocnienie więzi rodzinnych poprzez aktywny udział w warsztatach oraz bezpośredni kontakt z dzieckiem;

- nabywanie nowych kompetencji przez animatorów w zakresie działań arteterapeutycznych; kompetencje te będą mogły być wykorzystane w kolejnych edycjach programu;

- poszerzenie kreatywności pracowników służby więziennej w zakresie tworzenia programów terapeutyczno-readaptacyjnych z wykorzystaniem edukacji kulturalnej;

- przygotowanie skazanych poza murami instytucji penitencjarnej do życia w środowisku otwartym po odbyciu kary pozbawienia wolności.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego doceniło rangę przedsięwzięcia i rolę, jaką działania projektowe wniosły w odbudowanie lub naprawę relacji rodzinnych osób odbywających karę więzienia i przyznało środki finansowe na kolejne trzy edycje programu, z których pierwsza zainaugurowana została 18 czerwca 2017 roku. Jest to jednocześnie data powołania interdyscyplinarnego zespołu, w którego skład weszli naukowcy z kilku polskich uczelni, m.in. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego i Staropolskiej Szkoły Wyższej w Kielcach. Zamierzeniem jest zaprojektowanie i poprowadzenie procesu badawczego w grupie rodzin objętych wsparciem, a następnie dokonanie analiz wyników empirii i opublikowanie ich w formie raportu oraz monografii. Nowatorskie cechy projektu, a co za tym idzie – zgromadzone dane z badań o charakterze podstawowym oraz sformułowane wnioski dadzą szansę na wypracowanie jeszcze lepszych działań służących przygotowaniu osób odbywających karę pozbawienia wolności do funkcjonowania w warunkach wolnościowych.

Bibliografia

- Ambroziak W., *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. 2, Warszawa 2008.
- Balandynowicz A., *Readaptacja społeczna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.*, t. 5, Warszawa 2006.
- Bielicki E., *Wybrane problemy patologii przystosowania społecznego i pedagogiki resocjalizacyjnej*, cz. 1–2, Bydgoszcz 1989.
- Czapów C., Jedleński S., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971.

- Dąbrowska A., *Innowacyjne oddziaływania resocjalizacyjne. Autorski model pracy edukacyjno-wychowawczej z nieletnimi*, Warszawa 2014.
- Grochmal-Bach B., *Wychowanie i terapia w rewalidacji dzieci i młodzieży*, Kraków 2001.
- Nikitorowicz J., *Socjalizacja*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999.
- Nowak B., *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2011.
- Nuttin J., *Przystosowanie a motywacja człowieka*, „Psychologia Wychowawcza” 1966, nr 3.
- Pytka L., *Przystosowanie społeczne*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999.
- Spencer H., *Zasady socjologii*, Warszawa 1999.
- Urban B., *Wzmocnienie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych 2004, t. 57.